

Saimaan ammattikorkeakoulu
Liiketoiminta ja kulttuuri Imatra
Kuvataiteen koulutusohjelma
Grafiikka

Alexi Heino

Wolf-flow

Opinnäytetyö 2015

Tiivistelmä

Aleksi Heino

Wolf-flow, 34 sivua

Saimaan ammattikorkeakoulu

Liiketoiminta ja kulttuuri Imatra

Kuvataiteen koulutusohjelma

Grafiikka

Opinnäytetyö 2015

Ohjaajat: kuvataiteilija Ville Huhtanen, taidekriitikko Hannu Castrén

Opinnäytetyön kirjallisessa osassa käsitellään ihmisen ja suden keskinäistä suhdetta.

Eläimeksi valikoitui susi, koska se on niin kiistelty eläin. Susi on ollut kaikkialla Euroopassa ankaran vainon kohteena. Sitä on metsästetty monin keinoin ja se on onnistuttu hävittämään paikoin kokonaan.

Myös Suomessa susi on aika ajoin kiivaan keskustelun kohteena. Kukapa ei olisi huomannut uutisotsikoita pihojen liepeillä kulkevista ”häirikkösusista”? Eräät tahot olisivat halukkaita hävittämään suden maasta kokonaan, kun taas toiset ovat omistautuneet tämän villin koiraeläimen suojelulle. Susi on poliittinen eläin, joka jakaa kansan kahtia.

Teoksen tekotavaksi valikoitui serigrafian, koska tekijä kokee sen taidegrafiikan suuntauksista itselleni sopivimmaksi. Hän pitää sen tekemisestä ja sen mahdollisuudet ovat laajat hänen mukaansa laajat. Teos koostuu viidestä eri teoksesta. Kuva-aiheiksi valikoitui erilaisia ns. roolikuvia susista. Toisissa töissä susi on kuvattu ihmisen ystävänä, toisissa taas säälimättömän vainon uhrina.

Asiasanat: serigrafia, luonnonsuojelu, eläintaide, susi, viha, metsästys

Abstract

Aleksi Heino

Wolf-flow, 34 pages

Saimaa University of Applied Sciences

Faculty of Business and Culture, Imatra

Degree Programme in Fine Arts

Graphics

Bachelor's thesis 2015

Instructors: Visual Artist Ville Huhtanen, Art Critic Hannu Castrén

Thesis manages the relationship between humans and wolves.

Wolf was chosen, because it's such a controversial animal. All over Europe wolves have been ruthlessly persecuted. They have been hunted many ways and in some places they are extinct.

In Finland wolves are occasionally the subject of debate. Some people would like to hunt them all, and some people are dedicated to protect these dog's wild cousins.

Silk screen was picked of all techniques, because maker like it best of printmaking techniques. He's opinion is that it has large options. Silk screen can do many things.

Thesis consists of five different works. Maker's purpose was to show different sides of wolf. In some works wolves are human's friends and some work's are about people's persecution against them.

Keywords: silk screen, nature conservation, animal art, wolf, wrath, hunting

Sisällys

1	Johdanto.....	5
2	Susivihan historiaa.....	6
	2.2 Susi vainon kohteena.....	7
3	Susi Suomessa.....	9
	3.1 Onko susiviha perusteltua?.....	12
	3.2 Miten ihmisten ja susien rinnakkaiseloä voisi edistää?.....	13
4	Susi mytologiassa.....	16
	4.1 Ihmissudet.....	17
5	Susi taiteessa.....	18
6	Tekoprosessi.....	24
	6.2 Suhteeni serigrafiaan.....	30
7	Yhteenveto.....	32
	Lähteet.....	33

1 Johdanto

Harva villieläin herättää meissä ihmisissä yhtä paljon negatiivisia tunteita kuin susi. Meille on jo lapsena opetettu, että susi on tappaja. Saduissa susi kuvataan konnana, joka pistelee poskeensa niin punahilkkan kuin isoäidin ja ahdistelee kolmea pientä porsasta. Suomen kielessä susi on myös synonyymi epäonnistumiselle.

Päätin varhaisessa vaiheessa, että opinnäytetyöni tulee olemaan eläinteemainen. Olen lapsesta asti ollut kiinnostunut eläimistä. Minusta oli äärettömän mukavaa katsella dokumentteja ja lukea faktatietoa niin Afrikan villieläimistä kuin kotimaan suurpedoistakin.

Olen pyrkinyt kirjallisessa osassa tuomaan esille itseäni eniten kiinnostavia asioita. Aluksi menen syvälle historiaan hakemaan syitä susivihaan, ja matka jatkuu nykypäivään asti, jolloin puhutaan rauhoituksesta ja kaatoluvista. Käyn läpi myös kuvataiteen ja kirjallisuuden susikuvauksia. Olen selvittänyt myös onko susiviha yleismaailmallinen ilmiö vai esiintyykö sitä vain meillä Euroopassa.

Varsinainen teokseni on viiden eri teoksen sarja, joka on toteutettu serigrafialla. Teokset ovat kokoa A4. Ne muodostavat kokonaisuuden, mutta toimivat hyvin myös erikseen.

2 Susivihan historiaa

Luonto on miljoonia vuosia sitten antanut petoeläinten tehtäväksi muiden eläinten saalistamisen. Saalistuksella pedot pitävät huolen siitä että eläinkannat pysyvät sopivan kokoisina ja pitävät samalla niiden elinvoimaisuutta yllä karsimalla heikoimpia yksilöitä pois. Saaliseläimiltä loppuisivat ravinto ja elintila jos ne saisivat vapaasti kasvattaa kantojaan eikä kukaan saalistaisi niitä. Myös sairaudet leviäisivät helpommin ja laumat tuhoaisivat sekä itsensä, että elinympäristönsä.

Petoeläimille, joihin susikin siis kuuluu, tappaminen on elinehto. Se on niille ominainen ja ainoa tapa hankkia ravintoa. Koska tappaminen ja raa'an lihan syöminen näyttävät ihmissilmin katsottuna hurjalta, petojen on monesti uskottu tappavan ilosta. Niiden on luultu nauttivan raatelemisesta ja olevan raivon vallassa hyökätessään saaliinsa kimppuun. (Koivisto 1981,15.)

Susien keskinäinen saaliinjako on rajunnäköinen toimenpide, sillä ne murisevat ja näyttävät toisilleen hampaita. Rajuus on kuitenkin hyvin näennäistä, sillä susilauman ruokailussa on selvät säännöt: lauman hallitseva pari syö ensin ja vasta niiden jälkeen on alempiarvoisten vuoro. Jos joku jäsen erehtyy omasta vuorostaan, se saa muistutuksen niskavilloihinsa ylemmän hampaista. Järjestyksen palauttaminen on nopeaa, eikä kukaan vahingoitu.

Susiviha juontaa juurensa niihin aikoihin, jolloin ihminen oli vielä metsästäjä-keräilijä. Susihan käyttää ravinnokseen pitkälti samoja eläimiä joita ihminenkin on saalistanut, kuten hirvieläimiä ja jäniksiä. Tässä vaiheessa ihminen tuskin kuitenkaan on varsinaisesti vihannut sutta, vaan suhtautumisen on täytynyt olla samanlaista kuin mihin tahansa kilpailijaan. Suhtautuminen muuttui vihamielisemmäksi siinä vaiheessa kun ihminen alkoi pitää kotieläimiä. Sudet ovat satunnaisesti verottaneet myös kotieläinten kantoja. Ihminen ei tietenkään ole katsonut sitä hyvällä, mutta suden logiikkaa ei ole muuttaminen. Susi ei osaa erottaa villieläintä ja kotieläintä toisistaan, vaan se syö sen minkä nälissään yhyttää ensimmäisenä.

Ennen vanhaan kun matkattiin hevosilla, sudet saattoivat ruveta seuraamaan matkalaisia aikomuksenaan kaataa hevonen. Hevonenhan on sekä ratsuna että

vedossa huomattavasti hitaampi kuin muut samankokoiset saaliseläimet. Se suorastaan houkutteli susia, joiden pulmana oli vain ihmisiä kohtaan tuntemansa pelon voittaminen. Tässä paras auttaja oli nälkä. (Koivisto 1981,15.)

Myös suden ulvonta on saanut ihmisen mielikuvituksen laukkaamaan. Ihmisestä ulvonta kuulostaa pelottavalta, erityisesti pimeänaikaan. Ulvonnalla on monesti luultu olevan yhteys täysikuuhun, mutta tämä on vain harhakäsitys. Ulvomalla sudet pitävät yhteyttä lajitovereihinsa pitkien matkojen päähän. Ulvonta on suden kommunikointitavoista tunnetuin, muttei suinkaan tärkein. Ollessaan lähi-kontaktissa sudet ääntelevät vinkuen, haukhdellen ja muristen. Myös nuole-malla ja häntien asennoilla ne ilmaisevat tunnetilojaan.

2.1 Susi vainon kohteena

Kristinusko on osaltaan vahvistanut käsitystä susista raatelevina petoina. Jee-sus vertaa vuorisaaressaan vääriä profeettoja susiin lampaiden vaatteissa (Matt. 7:15). Susi rinnastuu myös varkaisiin ja ryöväreihin Jeesuksen vertauk-sessa itsestään lammastarhan ovena ja hyvänä paimenena. (Vilkkä 2008, 26.)

Susi on ollut aikoinaan maailman yleisimpiä petoeläimiä. Sitä tavattiin kaikkialla Euroopassa sekä suuressa osassa Pohjois-Amerikkaa ja Aasiaa. Nykyisin susia elää vain Pohjois- ja Itä-Euroopan suurissa metsissä, Välimeren ja Lähi-idän vuoristoissa sekä Pohjois-Amerikan ja Aasian erämaissa. (Sarvala & Liukko, 1988, 82.)

Susi alkoi taantua Euroopassa 1500-luvulla. Englannista susi onnistuttiin tap-pamaan sukupuuttoon jo 1486. Irlantilaiset hävittivät viimeiset sudet saareltaan 1700-luvulla. Vuosina 1850–1900 yksin Pohjois-Amerikassa tapettiin kaksi mil-joonaa sutta. Neuvostoliitossa 1920-luvulla tapettiin joka vuosi noin 50 000 sut-ta. Japanin viimeinen susi ammuttiin vuonna 1905 (Vilkkä 2008, 131.)

Suden kuolema on harvoin ollut kaunis kuolema. Susia on kidutettu elävältä, niitä on poltettu, niiden luita on murskattu ja kerrotaan niitä jopa nyljetyn elävältä. Skotlannissa susia hävitettiin polttamalla kokonaisia metsiä. Yhdysvalloissa käytettiin runsaasti strykniiniä, joka tietenkin tappoi tuskallisesti ja valikoimatta myös valtavan joukon muitakin eläimiä susien lisäksi (Vilkka 2008, 131.)

3 Susi Suomessa

Suomalaisten kielteinen asenne suteen näkyy jo kielessämme: epäonnistunutta tekoa sanotaan sudeksi ja kadonneet tavarat joutuvat hukkaan. Vaaratilannetta puolestaan sanotaan joutumiseksi suden suuhun.

Suomen susikanta alkoi 1800-luvulla laskea metsästyksen seurauksena. Sitä ennen Suomessa arvioidaan eläneen runsaasti susia. Susijahdit olivat kansanhuvia, joista lehdet kirjoittivat paljon ja parhaimmat kaatajat saivat osakseen mainetta ja kunniaa. Senaatti kannusti suden metsästykseseen maksamalla taporahaa. Jopa suomalaisen luonnonsuojelun pioneerit J. A. Palmén ja Z. Topelius kannattivat susien hävittämistä Suomesta. Aikakauden eläinkäsitys jakoi eläimet hyviin ja pahoihin, ja susi kuului jälkimmäiseen. (Vilkka 2008, 131.)

Toimittaja ja eräkirjailija *Pentti Mäensyrjä* (1927–1992) esittelee kirjassaan *Hukka huutaa* (1974) sudenmetsästyksen historiaa 1800-luvulta alkaen.

Kirjassa kerrotaan mm. että Ahvenanmaalta sudet hävitettiin 1882.

Vuonna 1883 Orimattilan seudulla julistettiin eräänlainen asevelvollisuus susijahteihin. Tällöin jokaisesta talosta komennettiin mies suksineen ja sudenrautoineen jahtiin. Susien tappamiseen käytettyjä rautoja valmistettiin kylätalkoilla useita kymmeniä kappaleita. Susijahdin johtajiksi valittiin kahdeksan jahtimestaria. Valmistelut olivat hyvin laajamittaisia, mutta lopulliset saalismäärät jäivät tuntemattomiksi. (Mäensyrjä 1974, 34.)

Mäensyrjä mainitsee kirjassaan, että vuosina 1928-29 Suomessa ei ollut lainkaan susia. Maamme susikanta oli romahtanut metsästyksen sekä raivoisan penikkatautiepidemian seurauksena. Turkismarkkinoiltakaan ei löytynyt sudenahkoja. Penikkatautia on esiintynyt Suomessa aika ajoin, mutta tämänkertainen epidemia oli ollut erityisen raju. Se tappoi viimeiset vähät sudet maastamme. Pian kanta taas elpyi itärajan takaa tulleiden yksilöiden ansiosta.

Vuonna 1939 Lapissa käytiin laajamittainen suden hävitys, jolloin susia metsästettiin konekivääreillä lentokoneista käsin. Ennen ampumista ne ajettiin aukeille paikoille käsikranaateilla. Hävitys uusittiin kymmenen vuotta myöhemmin menestyksekkäin tuloksin. (Vilkka 2008, 131.)

Susi rauhoitettiin Suomessa vasta 1973. Tapporahan maksaminen lopetettiin kaksi vuotta myöhemmin. Rauhoitus ei kuitenkaan koske poronhoitoaluetta. Sudet aiheuttavat porotaloudelle vahinkoa tappamalla poroja ja Lapissa poronhoitajien ja susien (ja muidenkin suurpetojen) väliset konfliktit ovat arkipäivää. Vaikka susia on Lapissa vähän, ne aiheuttavat lukumääräänsä nähden suurimmat porovahingot. Poronhoitajille maksetaan korvausta menetetyistä poroista. Esimerkiksi vuonna 2012 susien tekemistä porovahingoista maksettiin yhteensä lähes 1,3 miljoonaa euroa (suurpedot.)

Suomessa elää tällä hetkellä 220–245 sutta. Arvio perustuu talvella tehtyihin lumiajan havaintoihin. Vahvinta susikanta on Kainuun, Pohjois-Karjalan sekä Pohjois-Savon välisellä alueella. Susi luokitellaan Suomessa erittäin uhanalaiseksi lajiksi. Vuonna 2014 susia laskettiin olevan vain hieman päälle sata. Syyksi kannan romahdukseen on epäilty salametsästystä.

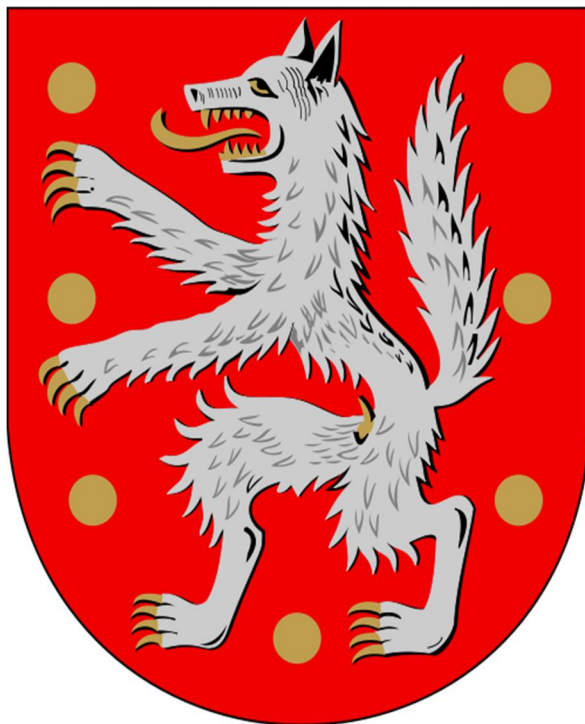
Tammikuussa 2013 Keski-Pohjanmaalla Perhossa 12 miestä jäi kiinni kolmen suden salakaadosta. Syytetyt tuomittiin 1 vuoden ja kahden kuukauden vankeuteen törkeästä metsästysrikoksesta. Lisäksi heidät asetettiin neljän kuukauden metsästyskieltoon. Metsästäjät vetosivat siihen, että eläimet olisivat olleet koirasusia, jotka eivät ole rauhoitettuja. Keski-Pohjanmaan käräjäoikeus piti eläimiä nimenomaan susina, ei koiran ja suden risteäminä. (Harju 2015.)

Samoihin aikoihin myös Pohjois-Savon Sonkajärvellä kävi ilmi salametsästystapaus. Viisi miestä jäi kiinni laittomasta susijahdista. He jäljittivät sutta moottorikelkoilla, mutta eivät tietävästi saaneet sutta kaadettua ennen kiinni jäämistään.

Vaikka susi näyttäytyykin suomalaisille usein kielteisessä valossa, niin on syytä mainita myös muutamia positiivisia esimerkkejä: Susi on päätenyt Sipoon ja Valtimon vaakunaeläimeksi. Käsité *Sipoon sudet* tunnettiin jo 1700-luvulla, mutta sen merkitys on hämärän peitossa. Sipoon vaakunaa alettiin suunnitella 1950-luvulla. Kaikki eivät katsoneet susikuvaa hyvällä, mutta kannattajat pitivät päänsä ja niin susi sai kunnian olla vaakunaeläin. Valtimon vaakunasusi (Kuva 3.1) puolestaan viittaa veronkantaja Simo Hurttaan. Suomen miesten koripallomaajoukkue kulkee nimellä *Susijengi*.

Kuva 3. Sipoon vaakuna

Kuva 3.1. Valtimon vaakuna

3.1 Onko susiviha perusteltua?

Susi on petoeläin, eli eläin joka käyttää ravinnokseen muita eläimiä. Petoeläimet herättävät ihmisessä pelkoa elintapojensa takia. On ymmärrettävää että suden näkeminen tai edes siitä kuuleminen aiheuttaa pelkoreaktiota. Susi on kuitenkin ihmistä kohtaan äärimmäisen arka eikä se yleensä vahingossa astu hänen tielleen. Sudella on hyvä syy ihmisten karttamiseen, onhan ihminen tappanut lajin sukupuuton partaalle.

Itse en ole koskaan nähnyt sutta luonnossa, mutta olen törmännyt niihin muutamana kerran eläintarhoissa. Edellisen kerran näin susia Ranuan eläinpuistossa kesällä 2012. Ihmettelin oliko aitaus tyhjä kun hukista ei näkynyt vilaustakaan. Eläinpuistossa oli parhaillaan ruokinta-aika, mutta hoitajan heittämät lihaherkut eivät saaneet susia tulemaan esiin. Lopulta yksi tuli lähelle meitä. Se oli erittäin araan oloinen ja piti alistumisen merkkinä häntää koipien välissä. Hetken meitä vilkuiltuaan se otti lihapalan ja vetäytyi toiselle puolelle aitausta lajitoveriensa seuraan. Tämä kokemus viimeistään osoitti minulle, ettei susi ole ihmiselle vaaraksi.

Olen jonkin verran seurannut susiuutisia ja huomannut, että suomalaiset ovat lähes hysteerisesti vaatimassa kaatolupia liian lähelle tulleille susille. Susi halutaan suoraan tappaa eikä haluta edes yrittää hätistellä sitä pois. Olen kuullut, että jossain päin Eurooppaa häirikkösusia on hätyytelty soittamalla nauhalta vihaista susien ulvontaa. Silloin häiriköt luulevat, että alue on jo jonkin lauman hallussa ja lähtevät pakoon.

Totuus on, ettei susi ole Suomessa tappanut yhtään ihmistä sitten 1880-luvun. Tuolloin eräs naaraspuolinen yksilö aiheutti 22 lapsen kuoleman Turun seudulla. Yhä tänä päivänä on kuitenkin epäselvää oliko tappaja todella susi. Se saattoi hyvinkin olla myös koira tai suden ja koiran risteytys eli koirasusi. Sudet ja koirat voivat paritella keskenään ja myös niiden jälkeläiset ovat lisääntymiskykyisiä. Näiden sekaparien jälkeläiset ovat hyökänneet ihmisten kimppuun, ne hän ovat perineet koiravanhemmiltaan pelottomuutta ihmistä kohtaan. Koiran ja suden risteytymiä syntyy enimmäkseen ihmisen toimesta, luonnossa koirasudet ovat erittäin harvinaisia. Itse asiassa useimmat tapaukset historiassa, joissa

suden on kerrottu käyneen ihmisen kimppuun, ovat olleet todellisuudessa koirien hyökkäyksiä. Ihmiset eivät ole erottaneet koiraa ja sutta toisistaan, vaan he ovat syyttäneet tihutöistä susia. Tämä varmaan johtuu siitä, ettei ihminen ole halunnut ajatella koiraa, joka on ihmisen kotieläin ja liittolainen pahantekijänä (Koivisto 1981, 15.)

Susipelko ei perustu mihinkään todelliseen uhkaan, vaan ikivanhoihin luutuneisiin käsityksiin, joilla ei ole lainkaan totuuspohjaa. Pelko on järjettömyydessään verrattavissa Kansallissosialistisen Saksan juutalaisvainoihin.

On kummallista ettei myönteisyyttä susia kohtaan lisää edes se, että koira on aikoinaan kehitetty sudesta. Koira ja susi ovat käytännössä sama eläinlaji. Nykytietämyksen valossa koiraa (*Canis lupus familiaris*) voidaan pitää suden (*Canis Lupus*) alalajina. Kesykoiria on Suomessa 600 000. Kukaan ei kuitenkaan vaadi koirille kaatolupia vaikka vuosittain koiranpuremista aiheutuu ihmisille huomattavia vahinkoja. Ironista kyllä koiria on myös käytetty suden metsästyseen. Irlannissa kehitettiin maailman suurin koirarotu, irlanninsusikoira avuksi susien tuhoamisessa.

Kyse on varmaan myös halusta nähdä susi haittaeläimenä. Ei haluta ajatella suden merkitystä esim. hirvieläinkantojen säätelijänä. Metsästäjät näkevät suden kilpailijana, joka verottaa liikaa saaliseläinten määrää. Media osaltaan lietsoo susivastaisuutta. Sudet päätyvät lehtiin yleensä vain silloin kun ne ovat tehneet jotain haittaa ihmiselle. Useimmiten ”haitaksi” riittää jo se, että susi näytetään asutun alueen liepeillä. Se täytyy tosin mainita, että sudet päätyvät lehden otsikoihin myös siksi, että ne tappavat silloin tällöin metsästyskoiria. Vaikka koira ja susi ovat lähisukulaisia, se ei estä sutta syömästä koiraa.

3.2 Miten ihmisten ja susien rinnakkaiseloja voisi edistää?

Vuoden 2015 alussa Suomessa aloitettiin susien kannanhoidollinen metsästys. Se on osa susikannan hoitosuunnitelmaa, jonka avulla kannan elinvoimaisuus pyritään säilyttämään. Kokeilun on määrä kestää kaksi vuotta. Suomen riistakeskus sekä Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos ovat myöntäneet eri puolille

maata poikkeusluvut kaikkiaan 24 suden kaatamiseen. Luvat ovat voimassa 21 vuorokautta. Aiemmin kannanhoidollista metsästystä ei ole sallittu susikannan pienuuden takia. Kannanhoidollisen metsästyksen tavoitteena on saada susien salametsästys loppumaan. Kun ihmiset saavat metsästää susia laillisesti, sen toivotaan vähentävän mielenkiintoa laitonta metsästystä kohtaan. Kannanhoidollinen metsästys pyritään suuntaamaan nuoriin yksilöihin, jotka ovat aikuisia pelottomampia ja varomattomampia. Juuri nuoret yksilöt tulevat hanakammin ihmisten lähetyville, sillä ne eivät ole vielä oppineet pelkäämään ihmistä. Toinen merkittävä funktio kannanhoidolliselle metsästykselle on myös, että sillä pyritään vahvistamaan susien ihmispelkoa. Salametsästys on ollut syrjäseutujen asukkaiden vastarintaa, joilla he ovat pyrkineet turvaamaan elämäntapaansa ja elintilaansa. Ihmiset kokevat asutusten lähelle tulevat sudet uhkana, jota vastaan heillä on lupa ottaa laki omiin käsiinsä. Sutta ei suvaita ihmisen lähellä, sillä niiden pelätään käyvän esimerkiksi lasten kimppuun.

Mielestäni metsästys ei ole oikea keino suojella sutta. En voi hyväksyä sitä että heti kun susikanta on hieman kasvanut, sitä aletaan saman tien karsia. Suomen susikanta on muutenkin niin pieni, ettei se kestä metsästystä. Salametsästys saadaan ehkä loppumaan, mutta siinä samassa sudet ajetaan entistä ahtaammalle. Positiivista on toki se, että mikäli hanke onnistuu, niin nuorten susien aiheuttamat haitat saadaan minimoitua. Metsästäjien on kuitenkin syytä olla äärimmäisen tarkkana siitä että he ampuvat oikeat yksilöt. Missään nimessä lauman alfaparia ei saisi tappaa. Alfapari johtaa laumaa ja jos se poistetaan, niin muu lauma ajautuu sekaannuksen tilaan, ja sudet päätyvät helposti kohtaamiin ihmisen kanssa.

Eräät sudensuojelijat ovat ehdottaneet tapporahan palauttamista. He ehdottavat, että metsästäjä saisi laillisesti kaadetusta häirikkösudesta esimerkiksi 10 000 euron palkkion ja trofeen itselleen. Näin suden arvo saaliseläimenä kasvaisi. Muun muassa Suomen tunnetuimpiin susien suojelijoihin kuuluva biologi *Erkki Pulliainen* kannattaa ajatusta. (Kivipelto 2014.)

Mielestäni metsästystä parempi vaihtoehto sudensuojeluun olisi ns. sietopalkio. Sitä käytetään maakotkan suojelussa poronhoitoalueella. Maakotkat tappavat säännöllisesti poronvasoja. Aiemmin poronhoitajille on maksettu korvauksia

petolintujen aiheuttamista vasavahingoista, mutta nykyisin paliskunnat saavat palkkion siitä hyvästä että antavat kotkien olla rauhassa. Metsäalueella maakotkasta maksetaan noin 700 euroa, ja tunturissa 1400 euroa. (Kivipelto 2014.)

Kuhmossa petoturismi tuo rahaa luontoyrittäjille. Luontokuvaukseen erikoistunut Wildlife Safaris Finland oy tuo Kainuuseen vuosittain satoja asiakkaita Suomesta ja ulkomailta kuvaamaan karhuja ja susia. Pohjois-Karjalasta Kuusamoon ulottuvalla alueella on noin 30 yritystä, jotka houkuttelevat turisteja villieläimillä. Vuonna 2014 niiden palveluja käytti yli 6000 asiakasta. Suomalaisten suhtautuminen suteen on pikkuhiljaa muuttumassa paremmaksi. Susi on alettu nähdä bisneseläimenä, joka tuottaa rahaa samalla tavalla kuin Afrikan villieläimet. (Määttänen 2015.)

4 Susi mytologiassa

Viikinkien saagoissa esiintyy Fenris-niminen iso musta susi. Legendan mukaan maailmanlopun koittaessa Fenris surmaa ylijumala Odinin ja samalla se itsekin menehtyy. Susi on siis eräänlainen maailmanlopun alulle paniija.

Kuva 4. Capitoliuksen susi

Eräs kuuluisimmista legendoista, jossa susi näkyy positiivisessa valossa on kertomus Romuluksesta ja Remuksesta. Naarassuden kerrotaan löytäneen hylätyt kaksospojat Tiber-joen rannasta ja hoivasi heitä kuin omia pentujaan. Sitten pojat päätyivät ihmisten huomaan ja vartuttuaan he perustivat Rooman kaupungin. Legendan ansiosta susia arvostettiin, jopa palvottiin Rooman valtakunnassa. Jos roomalaiset näkivät ennen taistelua suden, sitä pidettiin voiton enteenä heille, koska susi yhdistettiin sodanjumala Marsiin. Helmikuussa roomalaiset viettivät Lupercalia-juhlaa, jonka nimi on johdettu lupus-sanasta. Se oli eräänlainen sovintojuhla, jossa kaupungin asukkaiden pahat teot sovitettiin. (Yle uutiset.)

Ojibwa-intiaanien mytologiassa sudet opettivat Nanabush-nimiselle pojalle metsästämisen taidon. Hän oppi susien menetelmät ja sen, ettei riistaa saanut tappaa enempää kuin oli tarpeen. Pohjois-Amerikan alkuperäiskansat pitivät sutta viisaana eläimenä eikä heidän mytologiastaan löydy viittauksia suden pelkoon. (Brandenburg 1993, 61.)

4.1. Ihmissudet

Tarinoita sudeksi muuttuvista ihmisistä on kerrottu eri puolilla maailmaa. Ensimmäiset maininnat ihmissusista ovat peräisin antiikin historioitsijalta Herodotokselta. Eurooppalaisessa tarinaperinteessä ihmissutta pidetään vaarallisena ja raivokkaana petona. Useimmissa myyteissä muuttuminen ihmissudeksi tapahtuu keskiyöllä täydenkuun aikaan. Ihmissudeksi muuttuvan ihmisen on usein ajateltu olevan kirottu tai sitten hän on saanut pureman toiselta ihmissudelta, jolloin se on tarttunut häneen taudin lailla. (Ihmissusi.)

Ihmissudessa yhdistyy ihmisen ja suden synkät puolet. Ihminen, joka pystyy muuttumaan sudeksi on voimakas pelote vanhoissa tarinoissa. Susimuodossaan hänet kuvataan usein silmittömänä tappajana, mutta ihmisenä hän ei eroa tavallisesta ihmisestä.

Ihmissudet ovat suosittu aihe populaarikulttuurissa. Niitä käsitellään mm. Stephenie Meyerin Houkutus-kirjasarjassa, kuin J. K. Rowlingin Harry Pottereissakin. (Ihmissusi.)

5 Susi taiteessa

Taiteessa susi näyttäytyy lähes aina huonossa valossa. Kaikki ovat lapsena lukeneet esimerkiksi Grimmin veljesten sadun Punahilkasta ja isoäidistä, jotka susi syö ja jotka lopussa pelastuvat kun puunhakkaaja avaa suden vatsan. Sadussa *Kolme pientä porsasta* kaksi ensimmäistä porsasta päätyvät suden ruoaksi, mutta kolmas pelastuu neuvokkuutensa avulla. Versiosta riippuen susi joko kuolee tai vaihtoehtoisesti juoksee karkuun lopussa. Saduissa sudelle on aina varattu konnan rooli. Ainoa positiivinen esimerkki, joka minulle tulee mieleen on Disneyn sarjakuvissa esiintyvän Sepe Suden (Iso paha susi) poika Pikku Hukka, joka on läheinen ystävä kolmen pienen porsaan kanssa. Sepe sen sijaan havittelee porsaita ruoakseen.

Lapsille suunnatut animaatioelokuvat ovat ylläpitäneet satujen negatiivista susikuvausta. Elokuvista ei juuri löydy myönteisiä susihahmoja.

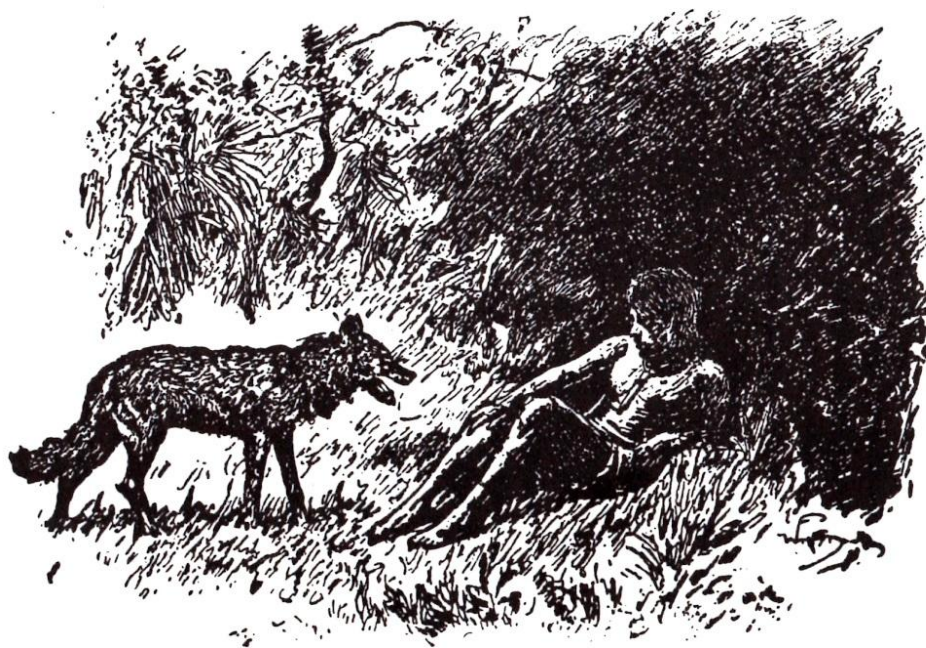
Kuva 5. Sudet saavat selkäsaunan gallialaisilta

Tove Janssonin romaanissa *Taikatalvi* (1957) esiintyvä Surku-koira tahtoo olla susi ja hän tuntee kaukokaipuuta Yksinäisillä vuorilla elävää susilaumaa kohtaan. Surku lähtee lauman luo toiveenaan päästä elämään heidän pariin. Hän kuitenkin joutuu pettymään. Sudet eivät tahdo häntä laumanjäseneksi vaan illalliseksi. Vaaralliseksi muuttunut tilanne on kuitenkin pian ohi kun sudet pelästivät Hemulin torvensoittoa ja pakenevat.

Mielenkiintoinen poikkeus on Rudyard Kiplingin romaani *Viidakkokirja* (1894). Kirjan alussa pieni poika ilmaantuu suden pesälle juuri kun isä-susi on lähdössä metsästänsä. Siinä samassa tiikeri Shere Khan tulee vaatimaan ihmispentua ruoakseen. Tähän sudet eivät suostu. Ne tekevät tiikerille selväksi, etteivät aio alistua ihmisten karjaa tappavan kissapedon tahtoon. Susipariskunta päättää hetkeäkään epäröimättä kasvattaa ihmispenkun omanaan, vaikka heillä on jo ennestään neljä pientä pentua. He suhtautuvat alusta pitäen ihmislapseen suojelevasti. Myös muu lauma hyväksyy tulokkaan ilman sen suurempia riitoja. Ihmispentu saa nimekseen Mowgli, joka tarkoittaa susien kielellä pientä sammakkoa (viitaten hänen karvattomaan ihoonsa). Vartuttuaan Mowgli kokeilee elämistä ihmisten parissa. Hän oppii jotenkuten ihmisten tavoille, mutta kyläläiset suhtautuvat häneen epäilevästi. Mowglia aletaan pitää paholaisena kun ilmenee, että hän osaa puhua eläimille. Hän tulee karkotetuksi ihmiskylästä, mutta hänellä ei ole enää asiaa susilaumaankaan. Mowgli päätyy elämään yksin viidakossa, mutta hänen susikasvattiveljensä pysyvät hänen uskollisina liittolaisinaan.

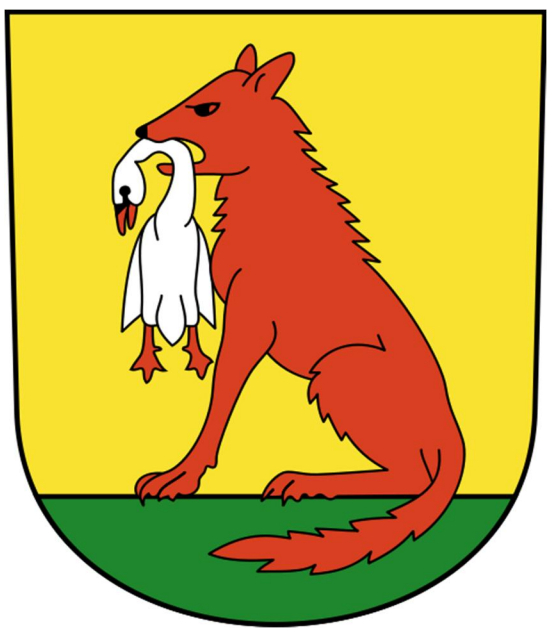
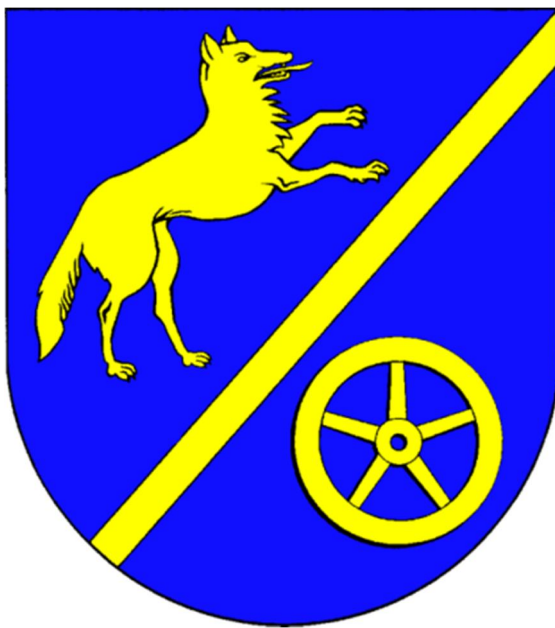
Kipling on mielestäni ottanut hienosti myönteisen kannan susiin. Hän ei kuvaa susia verenhimoisina tappajina, vaan rauhaa rakastavina olentoina. Viidakon eläinten on noudatettava viidakonlakia selviytyäkseen. Lain noudattaminen takaa rauhan viidakon asukkaiden keskuudessa ja lain mukaan eläminen on susilaumalle kunnia-asia. Roiston rooli kirjassa kuuluu tiikeri Shere Khanille. Voisiko tästä päätellä, että susilla on Intiassa ainakin hieman parempi asema kuin Euroopassa? Toisaalta tiikeri on huomattavasti suurempi ja voimakkaampi kuin susi, joten siksi se on helppo ajatella roistona.

Kirjassa mainitaan monessa kohtaa, että sudet ovat *viidakon vapaa kansa*. Tämä oletettavasti viittaa siihen, että susilla on lauman tuki puolellaan (lauma on vahvempi kuin yksittäinen susi) ja siihen, että ne noudattavat täsmällisesti viidakonlakia.

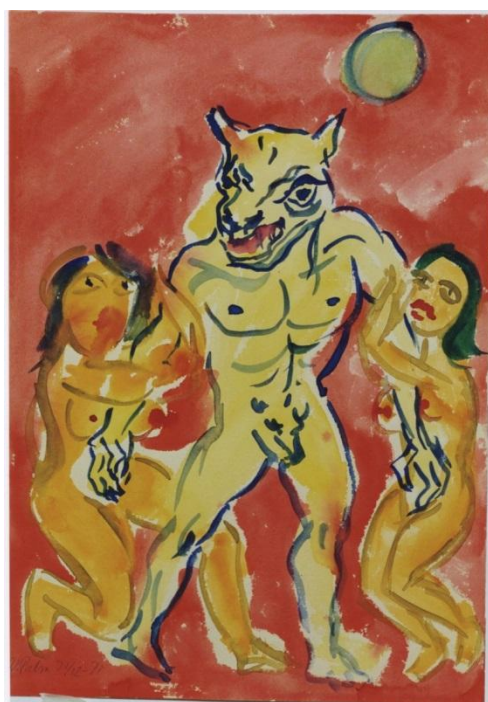
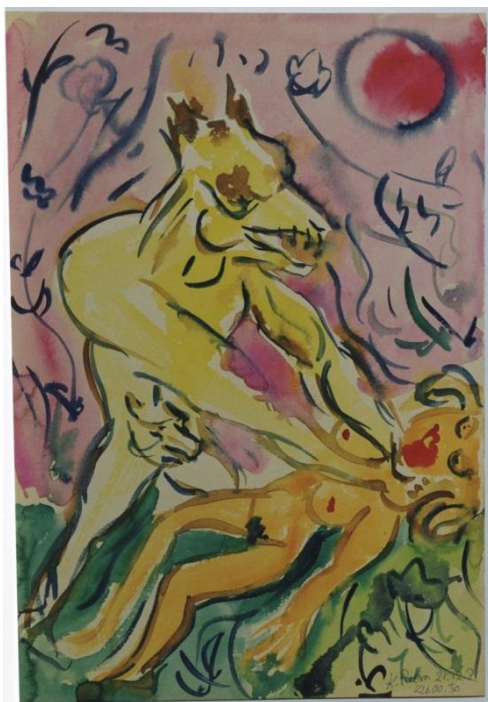

Kuva 5.1. Mowgli suunnittelee harmaan veljen kanssa Shere Khanin surmaamista

Susi on päätynyt koristamaan monien Euroopan kaupunkien vaakunoita, erityisesti Espanjassa, Saksassa ja Englannissa. Susi on ollut keskiajalta lähtien suosittu vaakunaeläin, vaikka se samaan aikaan oli vainon kohde. Susi kuvataan vaakunoissa hyvin eri tavoilla. Joissakin se on uljas ja ylevästi kullankeltainen, kun taas toiset vaakunat näyttävät suden roistomaisen puolen, esimerkiksi karjantappajana ja lapsenryöstäjänä. On erikoista, että susi esitetään niin eri tavoin. Vaakunat ovat paitsi kaupunkien tunnuksia, niin niitä on käytetty myös taisteluissa armeijoiden kilvissä ja asusteissa. Petoeläimet ilmentävät voimaa, urheutta ja taistelutahtoa, ja ovat siksi hyviä symboleja armeijoille.

Kuva 5.2. Windebyn vaakuna (Saksa) Kuva 5.3. Wülflingenin vaakuna (Sveitsi). Susivaakunat

Kuva 5.4. Kalervo Palsa, Ihmissusi Kuva 5.5. Kalervo Palsa, Ihmissusi

Suomen tunnetuimpiin kuvataiteilijoihin kuuluva *Kalervo Palsa* (1947–1987) teki 70-luvun alussa useita vesivärimaalauksia, joiden aiheena on ihmissusi. Maalaukset ovat hyvin voimakkaita ja niissä on aggressiivinen sävy. Teoksissaan Palsa esittää ihmissuden joko yhden tai useamman alastoman naisen kanssa. Myyttisen taruolennon voi nähdä Palsan teoksissa kuvaavan omistushalua, mutta myös seksuaalista himoa.

Palsan maalauksessa *Tinnerihumala* (1970) on mustavalkoinen Lapin maisema. Kuvan vasemmassa reunassa eläinhahmo kävelee kohti kuvan keskustaa. Eläimen laji on epäselvä, mutta se on todennäköisesti susi. En tiedä perustuuko maalaus todelliseen näkymään vai onko sen taustalla nimensä mukaisesti jokin sekavuustilassa koettu harha. Palsa on ehkä tuntenut jonkinlaista sielunveljeyttä yksinäistä sutta kohtaan, ja siksi hän on lisännyt sen maalaukseen.

Kuva 5.6. Kalervo Palsa, Tinnerihumala

6 Tekoprosessi

Aloin ideoida opinnäytetyötäni noin vuotta ennen, kuin siitä alettiin koulun taholta puhua. Päätin varautua työtä varten hyvissä ajoin. Halusin antaa ajatusteni hautua rauhassa. Ajattelin jo tuolloin, että aiheeni tulee todennäköisesti olemaan jokin eläin. Olen aina ollut eläimistä kiinnostunut, ja se tuntui luontevalta vaihtoehdolta.

Työni aihe sinetöityi tammikuussa 2014, kun sain käsiini Helsingin Sanomien artikkelin, jossa kerrottiin Suomen susikannan tilanteesta. Vuoden 2014 alussa Suomessa laskettiin olevan vain hieman yli sata sutta, kun aiemmin niitä oli yli kaksisataa. Olin järkyttynyt kannan äkillisestä taantumisesta. Minun kävi sääliksi susia ja päätin, että opinnäytetyöni tulee olemaan eräänlainen puolustuspuhe niiden puolesta.

Kuva 6. Koevedoksia ensimmäistä teosta varten

Susi ei ole koskaan ollut minulle mikään erityinen lempieläin. Olen toki aina pitänyt niitä uljaina eläiminä. Koska olen aina ollut kiinnostunut eläimistä, niin olen ahminut myös susista kaikenlaista faktatietoa. Tämä tiedonhankintani on ollut sekä luontodokumenttien innokasta seuraamista että tietokirjojen lukemista.

Varsinaisen teossarjan tekemisen aloitin helmikuun 2015 loppupuolella. Mietin pitkään, millaisia kuvia haluan tehdä. Päädyin lopulta esittämään kuvissa suden eri puolia. Toisissa kuvissa esitin suden vainottuna henkipattona, toisissa taas ihmisen ystävänä. Lähtökohtainen suunnitelmani oli, että valmiista teoksista muodostuisi noin viiden eri teoksen sarja. Aluksi ajattelin tehdä teosten susi-hahmoista realistisen näköisiä. Pienen pohdinnan jälkeen kuitenkin ajattelin, että realistinen tyyli olisi liian vakava ja jäykkä vaihtoehto. Vaikka opinnäytetyöni aihe on periaatteessa vakava, en halunnut käsitellä sitä vakavamielisesti. Päätin tehdä susista oman tyylini mukaisia.

Teossarjassa on yhteensä viisi teosta. Ne ovat kokoa A4. Usein serigrafiateokset mielletään valtavan kokoisiksi ja julistemaisiksi (esim. Andy Warholin muotokuvat julkkiksista). Päädyin kuitenkin pieneen kokoon, koska siten ne olivat helpompi vedostaa. Teossarjan tyyli on hyvin lähellä puupiirrosta. Niissä on nähtävissä rosoisuutta, mikä on puupiirroksille tyypillistä. Teokset muodostavat ehyen kokonaisuuden, mutta ne toimivat hyvin myös erikseen. Yhdessä ne ovat kuin useista kappaleista koostuva rocklevy, josta jokainen voi valita suosikkikappaleensa.

Käyn teokset läpi siinä järjestyksessä, jossa tein ne:

Ensimmäisessä teoksessa minulla oli ongelmia värin levittämisessä. Seula meni tukkoon eikä väri tahtonut oikein levittyä. Sen seurauksena valmiista vedoksista tuli suttuisen näköisiä. Ongelma ratkesi, kun ymmärsin sekoittaa painoväriin enemmän vettä sekä printing mediumia (jota käytetään serigrafiassa transparenttina), jolloin siitä tuli juoksevaa.

Ensimmäinen teos on hyvin pelkistetty. Tein siitä tarkoituksella sellaisen, että se olisi ikään kuin riisuttu kaikesta ylimääräisestä. Kuvassa on musta suden torso, joka on piirretty ääriviivoin ja pään tilalla on valkoinen ”haamupää”. Taustana on liukuvärillä vedostettua määrittelemätöntä sinistä maisemaa. Sininen väri tuo

teokseen unenomaista tunnelmaa. Susihahmo ei ole realistinen, mutta se tuo eittämättä mieleen suden. Teoksessa on positiivinen vire vaikka susi itse on kuollut. Katkaistun pään tilalle ilmestynyt haamukuva viestii siitä, että toivoa on vielä. Se on viittaus kuolemanjälkeiseen elämään. En halunnut teoksesta raa-
kaa, joten siinä ei näy verta eikä irti leikattua päätä.

Toinen teos on myönteinen. Teos on surrealistinen öinen maisema, jossa susi ulvoo täysikuuta. Olen kuvannut suden eräänlaisena mäki- tai vuoriketjuna. Toi-
sen rinteén huipulla on ihmisten mökki, jonka savupiipusta nousee savuvana.

Kuva 6.1. Ensimmäinen teos (1/5), työnimeltään Muisto

Kuva 6.2. Toinen teos (2/5), työnimeltään Rauhanturvaaja

Ikkunoista tuikkii valo, joten siitä voi päätellä, että ihmisillä on tuvassa lämmin ja hyvä olla. Olen ajatellut ulvovan suden olevan jonkinlainen vahtikoira tai rauhanturvaaja. Taivaalla loistaa täysikuun lisäksi myös tähdet. Halusin laittaa taivaalle myös tähtiä. En kuitenkaan tahtonut ripotella niitä sattumanvaraisesti. Halusin laittaa ne jonkin olemassa olevan tähtikuvion muotoon, jolloin työhön tulisi syvyyttä. Tähdet muodostavat Ison koiran tähtikuvion. Siinä näkyy isoimpana kuvion kirkkain tähti Sirius.

Kolmas teos on niin ikään myönteinen sutta kohtaan ja kuvaa suden ihmisen ystävänä. Teoksessa susipari pitelee ihmislasta sylissään. Sudet eivät ole väreiltään kliseisen harmahtavia, vaan violetteja (itse käytin väristä nimeä ”mustikka-jogurtti-väri”). Teos on suomalainen mukaelma Kiplingin Viidakkokirjasta. Suomalaisuuteen viittaa taustalla näkyvä metsämaisema. Metsän takana oleva aurinko on joko nousemassa tai laskemassa. Olen kuvannut sudet antropomorfistisesti (=ihmisen kaltaisiksi). Parhaiten se näkyy siinä, että ne seisovat kahdella jalalla. Eläimellistä niissä on hännät sekä koiramaiset ilmeet. Jälkikäteen huo-

masin, että susihahmot voi tulkita ihmissusiksi, vaikka en itse ajatellut sitä tehdessäni työtä.

Kuva 6.3. Kolmas teos (3/5), työnimeltään Uusi jäsen

Neljäs teos kuvaa susiperhettä vaarassa. Perhe, johon kuuluu vanhemmat ja neljä pentua juoksee metsässä tietämättään, että ihminen väijyy niitä aseensa kanssa. Yksi pennuista on juuri astumassa tulilinjalle. Teos kuuluu kaikkein selvimmin susi vainottuna-kategoriaan. Punainen aseentähtäin on voimakas vaaran merkki. Punainen väri symboloi verta. Tausta on hyvin minimalistinen. Takana näkyy kuusimetsää, mutta esimerkiksi maata ei näy. Maan näkymättömyys ei tietenkään tarkoita sitä etteikö maata olisi. Valkoisen taustan voi tulkita lumeksi. Se olisi loogista, aloitettiinhan susien kannanhoidollinen metsästys talvella.

Kuva 6.4. Neljäs teos (4/5), työnimeltään Perhesurma

Kuva 6.5. Viides teos (5/5), työnimeltään Onnellisten tähtien alla

Viidennessä teoksessa on samaa tematiikkaa kuin teoksessa nro 2. Myös Viidennessä teoksessa olen kuvannut suden ihmisen ystävänä, tosin ehkä hieman korostetummin. Teos on harmoninen ja herkkä. Alaston naishahmo on ottanut suden hellään syleilyyn. Sinisessä yötaivaassa on hienoinen liukuväri, mikä näkyy siinä, että kuvan alaosa on vaaleampi kuin yläosa.

Taivaalla näkyvä seitsemästä tähdestä muodostuva tähtikuvio on sama kuin toisessa teoksessakin on, eli Iso koira (lat. Canis Major). Kun tein taivaalle tähtikuvion, minulla oli mallina useita eri kuvia Isosta koirasta. Huomasin, että tähtikuviossa on oikeasti kahdeksan tähteä, mutta yksi tähdistä ei loista yhtä kirkkaana kuin muut tähdet. Tietääkseni sitä ei ole virallisesti edes nimetty. Niinpä päädyin esittämään Ison koiran yhtä tähteä vaille.

Se, että lisäisin Ison koiran myös viidenteen työhön, oli alun perin ohjaajani Ville Huhtasen ehdotus. Hänen mukaansa se toisi teossarjaan jatkuvuuden tuntua. Kun katsoja näkee tähtikuvion kaksi kertaa, hän alkaa ajatella, että ehkä sillä on jokin merkitys.

(6.1) Suhteeni serigrafiaan

Tutustuin serigrafiaan ensi kerran vuonna 2009. Olin suorittamassa Ingmanin käsi- ja taideteollisuus oppilaitoksen työssäoppimisjakson Kevama-nimisessä painotalossa. Vedostin serillä erilaisia korttikuvia paperille. Jakson lopputyönä tein kaikille luokkalaisilleni t-paidat, joihin olin vedostanut itse tekemäni kuvan. Tämä serigrafia-kokemus oli kuitenkin vain pintaraapaisu. En silloin vielä ajatellut, että voisin tehdä sitä tulevaisuudessa.

Talvella 2014 olin mukana serigrafia-kurssilla. Pääsin kokeilemaan seriä eri tavoilla. Silloin innostuin serigrafiasta toden teolla. Se sattui sopivaan aikaan. Olin koko edellisen vuoden potenut turhautumista taidegrafiikkaan. Olin kokeillut erilaisia grafiikan menetelmiä, mutta mikään niistä ei ollut minulle mieluinen. En saanut koulun kursseilla aikaiseksi itseäni miellyttävää jälkeä. Sitten löysin serigrafian ja se vei minut mennessään.

Serigrafia sopii omaan taiteelliseen ilmaisuuni. Monissa töissäni on humoristisia piirteitä. Serigrafian tietynlainen kepeys sopii siihen mielestäni erinomaisesti. Kepeydellä tarkoitan, että serigrafiaa ei mielletä yhtä totiseksi kuin esimerkiksi metalligrafiikkaa tai puupiirroksia. Serigrafiaa on mielestäni helpompi vedostaa kuin metalligrafiikkaa. Serissä valmiin vedoksen näkee heti, eikä tarvitse odottaa, että paperin saa vedettyä prässin läpi.

7 Yhteenveto

Pidän lopputulosta onnistuneena. Tavoitteeni oli tehdä teossarja, jossa näkyy ihmisen ja suden suhteen eri puolia, ja sen tein. Erityisen onnistuneena pidän teoksia 2 ja 5. Ne ovat tunnelmaltaan rauhallisen harmonisia. Niiden asettelu ja värimaailma toimivat hyvin.

Kirjallisen osan tekeminen on vahvistanut omaa käsitystäni susista. Meidän ihmisten on opittava sietämään susia. Me emme saa ajatella niitä tappajina tai haittaeläiminä, vaan osana luontoa. Niillä on oma paikkansa ekosysteemissä.

Häirikkösusien karkottamisessa on otettava käyttöön parempia vaihtoehtoja. Ampuminen ei saa olla ensisijainen rangaistusmetodi. Susien tuloa ihmisten läheisyyteen tulisi ehkäistä esimerkiksi erilaisin ääni- ja valoärsykkein, jotka vahvistavat suden pelkoa ihmistä kohtaan. Se ei ole välttämättä helppo ratkaisu, mutta se on välttämätöntä, mikäli susi halutaan pitää osana Suomen luontoa.

Mielestäni meillä suomalaisilla on velvollisuus säilyttää susi omalla maallamme. Susi on tapettu sukupuuton partaalle, joten jäljelle jääneitä susia on erityisen tärkeä suojella.

Kuvat

Kuva 3. Sipoon vaakuna. Suunnitellut Olof Eriksson

Kuva 3.1. Valtimon vaakuna. Suunnitellut Olof Eriksson

Kuva 4. Capitolinuksen susi. tekijä tuntematon

Kuva 5. Sudet saavat selkäsaunan gallialaisilta. Kultainen sirppi. 1961. Käsikirjoitus: Rene Goscinny, piirrokset: Albert Uderzo. EGMONT KUSTANNUS OY AB

Kuva 5.1. Mowgli suunnittelee harmaan veljen kanssa Shere Khanin surmaamista. Rudyard Kipling, Viidakkokirja. 1894. Kuvitus: John Lockwood Kipling.

Kuva 5.2. Windebyn vaakuna. www.tunturisusi.com

Kuva 5.3. Wülflingenin vaakuna. www.tunturisusi.com

Kuva 5.4. Kalervo Palsa, Ihmissusi. 1971. vesiväri paperille. Kansallisgalleria.

Kuva 5.5. Kalervo Palsa, Ihmissusi. 1971. vesiväri paperille. Kansallisgalleria.

Kuva 5.6. Kalervo Palsa, Tinnerihumala. 1970. vesiväri paperille. Kansallisgalleria.

Kuva 6. Koevedoksia ensimmäistä teosta varten. Aleks Heino

Kuva 6.1. Ensimmäinen teos, työnimeltään Muisto. Aleks Heino

Kuva 6.2. Toinen teos, työnimeltään Rauhanturvaaja. Aleks Heino

Kuva 6.3. Kolmas teos, työnimeltään Uusi jäsen. Aleks Heino

Kuva 6.4. Neljäs teos, työnimeltään Perhesurma. Aleks Heino

Kuva 6.5. Viides teos, työnimeltään Onnellisten tähtien alla. Aleks Heino

Lähteet

1. Maailman uhanalaiset eläimet: Nisäkkäät. 1988. Suomentaneet Maija Sarvala ja Ulla-Maija Liukko. Tampere, Weilin+Göös.
2. Vilkkä L. 2008. Susi luonnossa ja kulttuurissa. Helsinki, Biofilos.
3. Mäensyrjä P. 1974. Hukka huutaa. Hämeenlinna, Karisto.
4. Koivisto I. 1981. Uhanalaiset. Espoo, Weilin + Göös.
5. Harju J. Susijahdistä tuomio 12 metsästäjälle. Etelä-Saimaa, 16.1.2015
6. Ihmissusi. www.wikipedia.org/wiki/ihmissusi Luettu 1.4.2015
7. Brandenburg J. 1993. Veljemme susi, unohdettu lupaus. Helsinki, Gummerus.
8. Suurpedot. www.suurpedot.fi/suurpedot-ja-me/vahingot/porovahingot Luettu 19.3.2015
9. Yle-uutiset. www.yle.fi/uutiset/antiikinroomassasusiolipelättyjaarvostettu. Luettu 24.3.2015
10. Kivipelto A. Tapporaha häirikköhukasta? Helsingin Sanomat. 14.12.2013
11. Susivaakunat. www.tunturisusi.com/susivaakunat.htm. Luettu 1.4.2015
12. Määttänen L. Suden virka. Savon sanomat, Sunnuntaisuomalainen. 8.2.2015